

Jan Laplasse

Spionnen in dienst van de Gaulle

Het Antwerpse inlichtingennetwerk Stockmans, december 1941-juni 1942

Niettegenstaande over de tweede wereldoorlog intussen boekenkasten vol geschreven zijn, blijven sommige deelaspecten nog wat onderbelicht. Dat is zeker zo voor het verzet, waarover er binnen de wetenschappelijke literatuur minstens evenveel algemene overzichtswerken als concrete gevallenstudies bekend zijn. Nog minder historici hebben ook daadwerkelijk geprobeerd om tot op microscopische schaal af te dalen tot de maatschappelijke netwerking achter de lokale verzetsgroepen en de drijfveren, twijfels en achtergronden van hun hoofdrolspelers. Veel heeft natuurlijk te maken met de aard van het fenomeen: clandestiniteit laat zich nu eenmaal niet snel vatten, laat staan dat er veel papier is nagelaten.

Voor het grote publiek lijkt het verzet zelfs wat verdrongen te zijn naar de mytische uithoeken van de oorlog, voor jonge generaties nog hoogstens geassocieerd met 'helden' (von Stauffenberg) en 'kluchten' (Allo Allo). Binnen het (lokale) collectieve bewustzijn neemt het verzet een marginale plaats in en dat is op zijn minst vreemd want als beweging heeft ze een unieke rol gespeeld in het herwinnen van onze oude democratische vrijheden op een verfoeilijk regime. Ze heeft er overigens een zware tol voor betaald. Zonder uitspraken te doen over het zuivere democratische gehalte van alle deelnemers, kan toch gesteld worden dat ze de erfgenamen zijn van een verleden waarop algemeen gesproken met enige 'trots' kan teruggekeken worden. En toch is zo goed als alles vandaag in de vergeethoek geraakt. Neem nu Antwerpen. Met uitzondering van Eugène Colson en zijn breed in de media uitgesmeerde heldendaden tijdens de bevrijdingsdagen, zijn ons bijzonder weinig acties en figuren van de clandestiniteit in onze herinneringen nagebleven. Weinig straatnamen of pleintjes refereren nog naar deze merkwaardige episode. Wat onze concrete feitenkennis over het verzet tijdens de bezettingsdagen betreft, ook deze lijkt nog de waas van geheimzinnigheid niet ontgroeid te zijn.

In dit artikel zal ik ingaan op één van die Antwerpse verzetsorganisaties waarvan na de bevrijding geen woord meer werd gehoord. Ik zal daarbij het accent trachten te leggen op de achtergrond van de belangrijkste leden, op de wijze waarop ze uiteindelijk tot verzet zijn overgegaan - een bochtig parcours! - en de vooroorlogse netwerken die ze daarbij hebben ingezet. Het betreft het inlichtingennet Stockmans, genoemd naar haar oprichter en leider, de Antwerpse industrieel en meester-drukker Charles Stockmans (°1879, Antwerpen). Hij bouwde vanaf december 1941 een spionagenetwerk op dat 32 leden telde en in dienst stond van de sinds de zomer van 1940 naar Londen gevluchte Franse generaal de Gaulle.

Charles Stockmans was een vertegenwoordiger van de Franstalige bourgeoisie, die al vanaf het begin van de twintigste eeuw een rol had gespeeld in de vestiging van nieuwe moderne speerpuntnijverheden in de Antwerpse haven. Hij volgde in 1911 zijn vader op aan het hoofd van de familie-drukkerij *Stockmans (E.) en Moerinx* in Merksem. Na de eerste wereldoorlog voerde hij een innovatie- en diversificatiebeleid door de stichting in 1921 van *Les Grandes Imprimeries Belges*, zes jaar later opgeslorpt door de *British-American Tobacco Company (BAT)*. De drukkerij vestigde zich daarna in de nieuwe fabriek van de BAT aan de Bredabaan te Merksem en bedrukte verpakkingen voor sigaretten. In 1936 werd de naam gewijzigd in *Etablissements E. Stockmans & Cie*. De meerderheid van de aandelen bleef in handen van de familie Stockmans. In 1937 richtte Charles Stockmans een tweede vennootschap op, de *Société Belge d'Emballage et de Cartonnage (SOBEC)*, gespecialiseerd in het kartonneren en verpakken van goederen. De twee ondernemingen telden in 1937 samen gemiddeld tussen de 200 en 300 personeelsleden en beschikten over een moderne infrastructuur en een gediversifieerd klantenbestand. Tot de belangrijkste opdrachtgevers van de drukkerij behoorden de gemeentebesturen van Antwerpen en Brussel (toeristische brochures en

stratenplannen), de Red Star Line, Bell Telephone, Gevaert en grote namen uit de voedingssector zoals Rombauts, Solo, De Beukelaar, Liebig en Kwatta. De belangrijkste klant – ook tijdens de bezettingsjaren – was de *Compagnie Maritime Belge (CMB)*, de grootste Belgische rederij waarvoor Stockmans o.a. fotoboeken, affiches en prentkaarten drukte. Ook via zijn familiale banden bouwde Stockmans stevige netwerken op binnen het Antwerpse haven- en handelsmilieu, onder meer door het huwelijk van zijn twee dochters met twee industriële reuzen, de scheepsbouwer Beliard en de koekjesfabrikant De Beukelaar. Later zal hij zijn uitgebreide relaties binnen de Belgische en internationale bedrijfswereld aanwenden in zijn verzetsnetwerking.

Parallel met de grote economische vlucht bouwde Stockmans tijdens de jaren '30 een diplomatieke carrière uit. In 1932 werd hij aangesteld tot consul van de republiek San-Marino en op 9 november 1937 bevorderd tot consul-generaal ten persoonlijke titel. Het San-Marinese consulaat was gevestigd op het adres van zijn privé-woning in de Otto Veniusstraat.

In ideologisch opzicht kan Charles Stockmans gesitueerd worden in het katholieke rechts-nationalistische establishment. Hij behoorde tot het stichtend comité van het anti-communistische *Action et Civilisation*, samengesteld uit industriëlen, oudstrijders-officieren en directeurs van de belangrijkste Brusselse conservatieve kranten, opgericht in 1932 met als doel *'de cultus van en de eerbied voor de traditionele orde in ere te houden, de klassenstrijd en aanvallen op het privé-bezit, op het gezin en op de principes van de westerse beschaving te bestrijden'*. Bovendien was hij consul van San-Marino, een met nazi-Duitsland en het fascistische Italië bevriende mini-republiek, die sedert 1930 bestuurd werd door de *Partito Fascista Sammarinese*. Strikt genomen biedt de politiek-ideologische oriëntatie van Stockmans dus geen verklaring voor zijn participatie in het verzet. Aan de basis van zijn verzetsengagement liggen andere factoren. De belangrijkste daarvan lopen terug tot de eerste wereldoorlog.

Na de Duitse bezetting van Antwerpen in oktober 1914 liet Stockmans zijn drukkerij achter en vluchtte met zijn gezin naar het neutrale Nederland, waar hij in Den Haag in contact kwam met Belgische en Britse inlichtingendiensten. In opdracht van de inlichtingenofficier Richard Bol-

ton Tinsley van het Britse *War Office*, legde hij in december 1916 vanuit Bergen-op-Zoom de basis van het inlichtingennet *Alphonse*, dat in België het spoorwegverkeer observeerde.

Misschien waren de Duitsers, toen ze in mei 1940 Antwerpen opnieuw bezetten, op de hoogte van Stockmans verzetsactiviteiten in 1914-'18, want er vond een huiszoeking bij hem plaats. Ook de drukkerij viel in het vizier van de bezetter aangezien ze deels uit Britse aandelen (*BAT*) samengesteld was. Door de intrede in juli 1940 van *Kommisarischer Verwalte* August Koenemann in de bedrijfsleiding werd de drukkerij verplicht tot volledige inschakeling in de Duitse oorlogseconomie, hetgeen in 1941-1942 een supergroei van respectievelijk 40 % en 30 % winst opleverde. Ook de bedrijfsresultaten waren dus niet van die aard dat ze op een directe manier een afwijzende houding konden verklaren. Alles wijst er overigens op dat Charles Stockmans lange tijd uiterst voorzichtig bleef. Tot minstens aan de herfst van 1941 nam hij geen initiatief om actief aan verzet te doen. Hij had weliswaar al tegen het einde van 1940 aan enkele familieleden en vertrouwelingen te kennen gegeven om zijn diensten aan de geallieerden te willen hernemen, maar hij kon zijn intenties toen nog niet in concrete daden omzetten omdat hij nog geen verbinding had met een operationeel net. Het was overigens pas in de loop van 1941 dat er in België enige structuur in de organisatie van de inlichtingendiensten tot stand kwam. Wie op dat moment nog niet in contact stond met één van die enkelingen uit de Britse of Franse geheime diensten, kon ook vrijwel onmogelijk op het terrein iets ondernemen. De impuls kwam bijgevolg in de meeste gevallen van buitenaf, met andere woorden van de 'vraag-zijde'. Een eigen intentie volstond niet. Er dient een duidelijk onderscheid te worden gemaakt tussen verzetsintenties en daadwerkelijke verzetsdaden.

Het was uiteindelijk zo'n externe impuls, een 'vraag' van buitenaf, die voor een eerste opening in de richting van concreet verzetsengagement zou zorgen. Het gebeurde in juli 1941, toen Charles' zoon José (°Antwerpen, 1908) in Parijs in contact kwam met Georges Levasseur, een agent van het Franse spionagenet *Confrérie Notre-Dame (CND)*. José Stockmans, die na zijn studies aan de *Londen School of Printing and Kindred Trades* eveneens meester-drukker werd, kon in april 1941 door bemiddeling van zijn vader aangesteld worden als

afgevaardigd beheerder bij de befaamde Franse uitgeverij *Les Editions Stock* en bij *Imprimerie Gaston Maillet*. Drukkerij *Maillet*, waarvan de familie Stockmans aandelen bezat, was gevestigd in de Parijse voorstad Saint-Ouen en huisvestte op dat ogenblik de Duitse militaire cartografische dienst. Het is zeker niet zo dat José er door zijn vader om 'tactische' redenen werd geplaatst (dit plaatje zou mooi passen in een naoorlogs verzetsdiscours). Het is veel waarschijnlijker dat hij er om functionele redenen in contact kwam met een Franse inlichtingendienst (de CND), dat om evidente militair-strategische redenen in dit uitgevers- en drukkersmilieu trachtte te infiltreren. Het was vanuit die functionele logica dat hij in juli 1941 Levasseur ontmoette. José Stockmans was uiterst 'bruikbaar', inzetbaar voor de geallieerde zaak. In september 1941 kwam hij uiteindelijk in contact met de voormalige filmproducent Gilbert Renault (alias *Roulier*, alias *colonel Rémy*), de chef van het spionagenet die hem vroeg om in België een sector op poten te zetten. *Rémy* (°Vannes, 1904), net als Stockmans sr. van katholieke en recht-nationalistische signatuur, geldt als één van de allergrootsten uit de geschiedenis van de Franse inlichtingendiensten. Hij was één van de eersten die zich na de Franse wapenstilstand rond generaal de Gaulle in Londen en zijn beweging van de Vrije Franse Strijdkrachten had geschaard. In augustus 1940 richtte *Rémy* op vraag van de Gaulle in Frans bezet gebied een inlichtingennet op, dat in januari 1942 de naam *Confrérie Notre-Dame* (CND) kreeg. Op het moment dat José Stockmans voor het eerst in contact kwam met *Rémy*, was de centrale van de CND pas overgeplaatst van Nantes naar Parijs. Het net kon op dat ogenblik op Franse bodem al over een aanzienlijk aantal agenten en enkele radiozenders beschikken.

Maar nog leidde het contact met *Rémy* niet onmiddellijk tot verzetsactiviteit. Toen José Stockmans tijdens één van zijn maandelijks bezoeken aan Antwerpen zijn vader over dit contact sprak, uitte deze laatste nog altijd zijn twijfels over de betrouwbaarheid. Charles Stockmans raadde zijn zoon aan extreem voorzichtig te handelen gezien zijn gebrek aan ervaring. Het was pas nadat Charles Stockmans in december 1941 *Rémy* voor de eerste maal in Parijs ontmoette en kort daarna op de BBC de afgesproken boodschap 'Auteuil, tout va bien' hoorde, dat het vertrouwen volledig was. Charles Stockmans aanvaardde in december

1941 het voorstel van *Rémy* om een Belgische antenne voor de CND op te richten. Het voorstel van *Rémy* klonk erg aantrekkelijk en stond in schril contrast met de beperkte mogelijkheden die toen in Antwerpen aanwezig waren, zeker wanneer we weten dat de CND de intentie had om op Belgisch grondgebied vier radiozenders te laten opereren. Vóór december 1941 had slechts één net in Antwerpen een radio operationeel kunnen stellen: het ging om het *SIS*-net *Williams* dat van februari tot april 1941 met de hulp van professionele radiotechnici boodschappen met Londen uitwisselde vanuit een appartementsgebouw in de Verbrande Entrepotstraat. Ook al kwam er van het opzet rond de installatie van de vier zenders uiteindelijk niets in huis, toch moet dit stimulerende vooruitzicht ongetwijfeld vader en zoon Stockmans mee over de streep getrokken hebben.

In de ontstaansfase van het inlichtingennet Stockmans was het dus duidelijk de expliciete vraag vanuit Parijs, de 'sollicitatie'-zijde met andere woorden, die tot het uiteindelijke verzetsengagement hebben geleid. De intentionele kant, het spontane eigen initiatief, bleek ondergeschikt. Vader Stockmans nam tot december 1941 zelf geen enkel initiatief, hoewel men hem op het eerste gezicht een 'geknipt' verzetsprofiel zou kunnen toeschrijven. Hij was een veteraan uit de inlichtingendiensten van de eerste wereldoorlog, Belgisch patriot, beschikte over een aanzienlijk netwerk binnen de Belgische industriële elite en genoot als consul van San-Marino van een diplomatieke onschendbaarheid. Reizen naar het buitenland verliep voor hem in principe vlotter dan voor industriëlen zonder diplomatieke koffer. Al deze elementen samen maakten hem ogenschijnlijk uitermate geconditioneerd voor het inlichtingenwerk. Zat hij als drukker ook niet in een ideale positie om zich te lanceren in de sluikpers, waarvan er in Antwerpen tegen eind 1941 toch al 19 titels circuleerden? In feite had hij alles om in 1940-1941 opnieuw een vooraanstaande plaats in het verzet in te nemen. In realiteit zien we echter dat dit uitgesproken profiel Charles Stockmans niet meteen bewoog tot spontane verzetsinitiatieven. Noch in de spionagebranche, noch in de clandestiene pers, zette hij z'n troeven vanuit een eigen gedrevenheid om in daadwerkelijke handelingen. Het was integendeel een factor van buitenaf, een herhaaldelijke vraag vanuit Parijs, die hem tot actie aanzette. Die vraag was uiteraard

ingegeven door functionele elementen. Vader en zoon Stockmans beantwoordden omwille van hun uitgebreide relaties in de Belgische bedrijfsweld en de Antwerpse haven in hoge mate aan Rémy's criteria van 'bruikbaarheid' of 'inzetbaarheid' in zijn inlichtingendienst. Voor Rémy was de kennismaking met Charles Stockmans op de Champs Elysées in december 1941 het begin van een samenwerking met 'un gros Belge au type parfait du bon bourgeois d'Anvers qui me fera parvenir quelques très bons couriers'.

De inlichtingendienst Stockmans werd na het definitieve akkoord in december 1941 niet meer en niet minder dan de Belgische antenne van het grote Franse net *CND*, waarvan de verzamelde inlichtingenrapporten voor de Vrije Fransen in Londen bestemd waren. Eind december 1941 begon Charles Stockmans met het recruterende van zijn medewerkers. De meesten woonden in Antwerpen. De netwerking verliep overwegend langs familiale banden en zakenrelaties, twee uitgesproken vormen van primaire relaties. Primaire relaties zijn relaties die gesitueerd worden in de binnenste kenniskring. Ze bleken uitermate doelmatig in de uitbouw van verzetsnetwerken omdat ze garanties boden voor de noodzakelijke betrouwbaarheid. Ze vormden voor de betrokkenen de hoekstenen van hun oude traditionele sociale leefwereld die al voor de oorlog hun geldigheid hadden bewezen en waarop nu binnen de nieuwe context van de illegaliteit teruggevallen werd.

De eerste recruit van Charles Stockmans was de 44-jarige Marcel De Backer (°Ekeren, 1897), oudstrijder van 1914-'18 en als bureelchef van het departement publiciteit op de *Compagnie Maritime Belge* sedert jaren een bevoorrechte partner in de handelsrelaties van drukkerij Stockmans. Met De Backer had Stockmans dus ingezet op zekerheid. Hij had gekozen voor een Belgisch patriot en vertrouwenspersoon waarmee hij tijdens de jaren '30 heel nauw had samengewerkt in het kader van het publiciteitsdrukwerk dat de *CMB* bij hem bestelde. De Backer wierf op zijn beurt vier primaire relaties aan, allen bediendes op de *CMB*.

De tweede belangrijkste recruit van Stockmans was diens schoonzoon Alexis Thys (1893-1957), een Franstalige ingenieur-industrieel, verwant met de befaamde pionier van het Belgische koloniale ondernemerschap in Kongo generaal Albert Thys en met William Thys van de *Banque de Bruxelles*. Het loont de moeite om de houding van Alexis

Thys wat nader te bekijken aangezien hij de hele periode 1942-1944 zijn spionageactiviteiten heeft gecombineerd met een gewichtige (maar tot op zekere hoogte begrensde) economische en militaire collaboratie met de bezetter. Hoe zat de vork precies in de steel?

Sinds 1922 was Alexis Thys eigenaar en algemeen directeur van *Electro Navale & Industrielle (ENI)*, een Antwerps bedrijf dat gespecialiseerd was in het aanbrengen en herstellen van de elektrische uitrusting aan boord van schepen. Binnen haar branche behoorde ze in België tot de top, maar ook internationaal speelde ze een betekenisvolle rol. Dat laatste had alles te maken met de ontwikkelingen in de militaire scheepvaart tijdens de tweede helft van de jaren '30. Bij het uitbreken van de oorlog in september 1939 gebruikten de Duitsers een nieuw wapen, de magnetische mijn. Dit was een mijn die uitgerust was met een uiterst gevoelig elektrisch ontstekingsmechanisme dat in werking trad van zodra er zich in de nabijheid een schommeling voordeed in het magnetisch veld. Het naderen van een schip (met ijzeren romp) volstond om een dergelijke mijn tot ontploffing te brengen. De noodzaak ontstond dus om militaire en koopvaardij schepen te voorzien van een beschermende uitrusting die demagnetiserend werkte. *ENI* was de grootste onder de drie Belgische bedrijven die tussen september 1939 en mei 1940 dergelijke anti-magnetische uitrustingen konden aanbrengen. Ze deed dit soort werken o.a. in opdracht van de Britse admiraliteit. In een omzendbrief aan enkele rederijen op 26 april 1940 schreef Thys dat zijn firma in staat was schepen te demagnetiseren op basis van 'des instructions précises de l'Amirauté britannique'. Het monopolie van *ENI* had blijkbaar ook de aandacht getrokken van de Duitsers want op 18 mei 1940 kreeg commercieel directeur François Smits op de fabriek al het bezoek van een Duitse officier die kwam zoeken naar waardevolle informatie.

Toen Thys op 15 juli 1940 uit Frankrijk terugkeerde en zich opnieuw in Antwerpen installeerde, kon hij vaststellen dat zijn bedrijf door haar specialisatie al min of meer door de bezetter was opgeëist. Op advies van Charles Stockmans, die door Thys aangewezen was als de zakenbehartiger tijdens diens vlucht naar Frankrijk, had *ENI* al vanaf eind mei 1940 de deuren geopend voor een samenwerking met de bezetter. Duitse opdrachten mochten volgens Stockmans niet ge-

weigert worden omdat anders het risico bestond dat de leiding van de firma in Duitse handen zou vallen. Vanaf 17 juli 1940 nam Thys zonder verpinken Duitse bestellingen aan. ENI begon met het aanbrengen van magnetische meetinstellingen op de dokken 214 en 245 en legde zich verder toe op het demagnetiseren van schepen. Een bijkomende activiteit bestond uit het aanbrengen van apparaten die schepen extreem magnetiseerden, hetgeen toeliet om mijnen van op afstand tot ontploffing te brengen. In feite kregen de ateliers hiermee stilaan het karakter van een militaire herstelplaats, want schepen die door de handen gingen van ENI konden door de bezetter ingezet worden als mijnenleggers of mijnenvegers.

Tussen juli 1940 en september 1944 voerde ENI overwegend werken uit voor de *Kriegsmarine*. Op de totale omzet van 46,5 miljoen fr. werden voor 32,6 miljoen fr. Duitse bestellingen aanvaard, dat is ruim 68%. Naast deze industriële activiteiten ontplooidde ze eveneens een commerciële activiteit door de levering van tweedehandse motoren die in de ateliers van ENI werden hersteld. Dit gebeurde op commissie, waarbij ENI van de *Kriegsmarine* 9% kreeg.

Vanaf het voorjaar van 1941 nam de druk van de bezetter op de Antwerpse scheepsconstructeurs toe. De Federatie van Scheepsherstellers legde tijdens haar vergadering op 19 juni 1941 aan haar 16 leden de vraag voor of het mogelijk was om de werken voor de bezetter te beperken. Tien leden antwoordden van niet, zes meenden van wel. Thys behoorde tot die minderheid die voorstander was van een beperking van de activiteiten ten voordele van de bezetter, net als voorzitter De Bièvre van *Mercantile* en Willy Alexander van *The Engineering*. De aanleiding tot de vergadering was de ongerustheid over het toenemende militaire karakter van de Duitse orders. Een tegenstander van het voorstel was Williame van *Beliard-Crighton*. Hij weigerde af te remmen: *'C'est tout ou rien, et tout se fait pour la Kriegsmarine'*. Ook Thys, die weliswaar wou afremmen, wees eveneens op het gevaar van een collectieve weigering. Hij argumenteerde dat ronduit weigeren een *Verwaltung* zou impliceren, met als gevolg een productieverhoging waar het land (*'le pays'*) geen voordeel uit zou halen. De vergadering werd het uiteindelijk enkel eens over het principe dat er niet zelf zou gesolliciteerd worden naar opdrachten bij de bezetter. Ze eindigde met een gedragslijn die duidel-

ijk paste binnen de politiek van het minste kwaad: *'L'assemblée estime qu'un refus quelconque de travail amènerait dans nos usines l'installation d'un commissaire allemand, et tous sont convaincus que sous pareil régime, l'activité sera accrue par rapport à l'activité actuelle, et que dès lors le résultat atteint serait contraire à celui visé'*. Op de vergadering van 21 juni 1941 verklaarde De Bièvre dat *Mercantile* besloten had om te weigeren werken te laten uitvoeren aan schepen met een offensief militair karakter. De Duitse reactie bleef niet uit: in juli en augustus 1941 werden de drie grootste Antwerpse scheepsconstructiebedrijven (*Mercantile*, *Beliard-Crighton* en *The Engineering*) onder *Verwaltung* geplaatst.

Ook Thys kreeg het steeds moeilijker met de toenemende druk van de bezetter om in te gaan op Duitse opdrachten met een militair karakter. Op 8 oktober 1941 weigerde hij elektrische installaties aan te brengen aan boord van dertig zogenaamde *Fährprämie* (landingsvaartuigen) en werken uit te voeren aan het oude Hollandse pantserschip 'Hertog Hendrik' dat in Antwerpen als Duitse krijgsbuit aangemeerd lag. Het was Thys' eerste openlijke weigering. In zijn brief verwees hij naar artikel 115 van het Belgisch Strafwetboek dat voor dergelijke militaire werken de doodstraf voorzag. De *Kriegsmarine* antwoordde op 24 oktober 1941 dat ENI onmisbaar was en draaide de bestelling om in een opeising. Een weigering zou tot een boete en *Verwaltung* leiden. Thys slikte de opeising. Hij kon dan wel een *Verwaltung* vermijden, vrijheid van handelen kreeg hij niet. Tot driemaal toe drong de *Oberverfstab* tevergeefs bij hem aan om een vrijwillige werkovereenkomst te tekenen. ENI antwoordde op 10 november 1941 dat dit haar onmogelijk was aangezien de firma door de brief van 24 oktober opgeëist was en verplicht werd voor de *Kriegsmarine* te werken. *'Het ware dus onlogisch'*, zo vervolgde Thys, *'een overeenkomst te tekenen, gezien ons de vrijheid niet wordt gelaten de opdrachten te weigeren of te bespreken'*. Harde sabotage werd op ENI ook al niet gepleegd. De experten die na de oorlog in opdracht van de Antwerpse Krijksauditeur de bedrijfsactiviteit van tijdens de bezetting moesten doorlichten (hij werd in 1948 vrijgesproken), schreven in hun rapport: *'Wij hebben wel kunnen bestatigen dat de werken doorgaans zeer veel tijd in beslag namen. Dit kan nochtans niet als een doorslaand bewijs van sabotage weerhouden worden, vermits de werkgeest der*

arbeiders op de scheepswerven in het algemeen op zeer laag peil stond. Bovendien deden zich normaal onder den oorlog allerhande bevoorradingsmoeilijkheden voor, waardoor de terugslag op de uitvoeringstermijnen onmogelijk terug samengesteld kan worden. Het expertiseverslag vermeldde ook dat het scenario van een terugtrekking van Thys en de installatie van een Verwalter de bedrijvigheid van het bedrijf ten voordele van de bezetter nog zou hebben verhoogd. Thys was door op post te blijven erin geslaagd de omzet in te tomen tot 30 à 50% van haar mogelijkheden. Indien hij dit gewild had, kon hij gezien de oorlogsomstandigheden grof geld verdienen. Ook qua tewerkstelling noteerde *ENI* tijdens de bezetting 82% van de tewerkstellingsgraad van 1939 en werd het aantal werkuren per week en per arbeider niet verhoogd. Misschien wees de personeelsevolutie van *ENI* nog het best de 'rem' die tot op zekere hoogte op de haalbare productiviteit werd gezet. Binnen de sector van de Antwerpse scheepsherstellers was het aantal tewerkgestelde arbeiders gestegen van 3.500 voor mei 1940 naar 7.500 tijdens de bezetting. Indien *ENI* een vergelijkbare trend had aangehouden, dan had ze haar tewerkstelling en omzet gemakkelijk kunnen verdubbelen, hetgeen dus niet gebeurde. Het expertiseverslag concludeerde dat Thys weliswaar belangrijke militaire diensten had geleverd aan de bezetter, maar dat hij dit op een enigszins begrensde manier had gedaan. Thys had gehandeld als een patriot: hij bleef aan het roer, werkte mee tot op een voor de bezetter aanvaardbaar niveau, hield het merendeel van zijn arbeiders in Antwerpen aan het werk en verschaftte bovenal belangrijke inlichtingen aan de geallieerden. *ENI* evolueerde niet tot een '*champignon de guerre*', hoewel ze onmiskenbaar de potentialiteit ertoe bezat, maar kwam wel uit de oorlog met een technische infrastructuur '*de toute première valeur*'. Alexis Thys had met deze keuze de richting van vele ondernemers gevolgd. Door in te gaan op belangrijke orders van de *Kriegsmarine* slaagde hij er in erger te vermijden (het bedrijf van een *Verwaltung* vrijwaren) en kon hij de geallieerden belangrijke inlichtingen bezorgen over de Duitse militaire activiteiten in en rond de Belgische havens. Hoewel de combinatie van economische collaboratie met spionage als 'vervelend' werd ervaren door een patriot als Thys, hoefden beide houdingen elkaar niet uit te sluiten. Ze kunnen gezien worden als strategieën voor het behoud en de overleving van

het bedrijf waarin hij in het verleden zoveel had geïnvesteerd en waarvan hij ook de toekomst niet op de helling wenste te zetten. In zijn keuze om via een begrensde economische samenwerking met de bezetter het verdere bestaan van het bedrijf te verzekeren, stond hij allerm minst alleen. Het betrof hier de essentie van de zogenaamde 'Galopin-doctrine', waarbij vele grote en middelgrote ondernemers in België er voor opteeden om met de bezetter samen te werken teneinde de industriële infrastructuur intact te houden; een les die men uit de eerste wereldoorlog geleerd had.

Niettemin liep Alexis Thys in 1942 met grote twijfels rond en zocht hij naar een raadgevende stem voor zijn handelen. Bij wie anders dan bij zijn 'chef' in Parijs kon hij daarvoor terecht? In april van dat jaar reisde hij samen met Charles Stockmans naar de Franse hoofdstad om aan *Rémy* persoonlijk advies te vragen omtrent zijn als lastig ervaren positie. *Rémy* drukte hem op het hart de samenwerking met de bezetter in geen geval op te blazen. Het te vermijden scenario van een *Verwaltung* - hetgeen zou neerkomen op een volledig door de bezetter gecontroleerde bedrijfsvoering - zag hij als een dubbel verlies voor de geallieerde zaak, omdat dit een nog hogere activiteit van de onderneming en een verlies van hoog gewaardeerde inlichtingen met zich zou meebrengen. Voor Thys moet de gezaghebbende raad van *Rémy* in de oren geklonken hebben als een bevestiging van het 'eigen gelijk', een externe steun voor zijn tot dan gevaar koers.

Voor het opstellen van de inlichtingenrapporten kreeg Thys de medewerking van zijn commercieel directeur François Smits (°Antwerpen, 1906) en van Jan Mintiens, Leonard Niessen en Constant Suyckerbuyck, drie elektriciens van het bedrijf. Thys en Smits waren uitermate functioneel voor het inlichtingenwerk omdat ze in Antwerpen erg dicht bij Duitse werkzaamheden met een strategisch-militair karakter stonden. Via de elektriciens konden ze eveneens informatie verkrijgen over schepen in andere havens, zoals Oostende, waar *ENI* opdrachten uitvoerde. De aanwezigheid van de bedrijfsleider, de commercieel directeur en drie elektriciens van *ENI* waren een schoolvoorbeeld van het belang van de functionaliteit in het verzet. Zij beantwoordden in sterke mate aan de behoefte van de inlichtingendiensten aan informatie over de Duitse scheepvaartbedrijvigheid. Net zoals bij het groepje medewerkers rond Marcel De Backer,

is er hier één rode recruteringslijn aan te wijzen: de werkvloer. Het bedrijf was het bindmiddel. Het bood de betrokkenen de grootste garanties voor veiligheid, vertrouwen en efficiëntie.

In januari 1942 viste Charles Stockmans in de provincie Luik nog twee oude bekenden op, die opnieuw kunnen gerekend worden tot zijn primaire kennissenkring. Het ging enerzijds om Jenny Tripels (°Maastricht, 1883), een vrijgezelle die tijdens de tweede wereldoorlog in Nederland in de inlichtingendiensten met hem samengewerkt had en anderzijds om zijn boezemvriend Nicolas Hannotte (°Verviers, 1897), de algemeen directeur van de *Usines du Superchocolat Jacques* in Verviers, met wie Stockmans sedert 1935 een zakelijk contract had afgesloten voor het drukken van de etiketten van de chocoladerepen.

Tussen januari en mei 1942 traden ook nog een viertal werknemers van de drukkerij toe tot het inlichtingennet. Een van hen was Charles Schöller (°Antwerpen, 1914), die werd ingeschakeld in het structureren en typen van de rapporten, een eerder administratieve functie die het dichtst aansloot bij zijn mogelijkheden en verwachtingen aangezien hij al jaren de privé-secretaris van Stockmans was. Charles Schöller was afkomstig uit een welstellende katholiek-Franstalige familie met Oostenrijkse roots. Zijn vader, Joseph Schöller, was de advocaat van de familie Stockmans en had voor de eerste wereldoorlog nog gewerkt op het kabinet van de katholieke minister van Openbare Werken Auguste Delbeke. Verder had hij nog een broer (André Schöller) die een koloniale carrière opbouwde en op het eind van de jaren '50 nog vice-gouverneur in Kongo zou worden.

Van een veel minder structurele aard was de medewerking van priester Edouard Salman (°Elsene, 1906), leraar Engels in het Sint-Jan-Berchmanscollege en aalmoezenier van de Antwerpse politie. Hij had de familie Stockmans leren kennen toen hij in het college les gaf aan José. Salman had al vroeg in de oorlog te kennen gegeven dat hij zich niet wenste neer te leggen bij de bezetting. Hij had in navolging van zijn als officier naar Engeland gevluchte broer in 1940 geprobeerd om vanuit Antwerpen een ontsnapingslijn op te zetten voor de talrijke jonge mensen die met hem via Engeland naar de VS wilden uitwijken. Hij mislukte echter en werd hiervoor in 1941 door het *Kriegsgericht* van de *Feldkommandantur* 520 gestraft. Salman wierf op zijn beurt nog drie

agenten uit het politiekorps aan.

Er blijven binnen het inlichtingennet nog twee leden waarvan de vooroorlogse band met Stockmans niet exact gekend is. Het gaat enerzijds om Philippe Aerden (°Antwerpen, 1897), piloot uit de eerste wereldoorlog en tussen 1930 en 1938 directeur van de privé-luchtvaartschool *Aera* in Knokke-Zoute. Hij ondernam op vraag van Stockmans enkele binnenlandse reizen om informatie te bezorgen over Belgische vliegvelden.

Anderzijds kreeg Stockmans ook erg specifieke inlichtingen van Lievin Maurice Ickx (°Leuven, 1892), expert-boekhouder en directeur van ALRO-films, een kleine filmverdelers in Brussel. Ickx zat in 1942 in een bijzondere situatie. Begin 1942 waren er tengevolge van de Duitse liquidatiepolitiek in de filmsector in heel België nog maar 20 verdelers overgebleven (tegenover 114 voor mei 1940). Tot wanneer Ickx op post kon blijven is niet bekend, maar het is zeker dat hij tijdens de eerste maanden van 1942 nog werd uitgenodigd op de ledenvergaderingen van de Belgische Syndicale Kamer van Filmverhuurders, een vooroorlogse beroepsorganisatie waarvan de *Propaganda-Abteilung* achter de schermen de touwtjes in handen hield in het kader van haar poging om de filmwereld tot een corporatie om te vormen. Over de wijze waarop de *Propaganda-Abteilung* in de filmsector de regels dicteerde, bracht Ickx dus aan Stockmans verslag uit.

Zowel Aerden als Ickx benaderden Stockmans niet op eigen initiatief. Hun betrokkenheid in het inlichtingennet volgde op een duidelijke vraag vanwege de leiding van het net CND om meer specialisten in het werk te betrekken. Charles Stockmans kreeg via zijn zoon in Parijs in april 1942 de uitdrukkelijke instructie om voortaan meer op gespecialiseerde medewerkers beroep te doen omdat er behoefte was aan zeer specifieke informatie, die prioritair was voor de geallieerde diensten in Londen. Die functionele inschakeling van Aerden in het net Stockmans werd zelfs door het latere Duitse onderzoek nauwkeurig ontrafeld: *'Comme, à la suite des instructions de Paris, il fallait chercher un spécialiste pour l'aviation, De Backer s'adressa au début d'avril au nommé Aerden, qui était particulièrement indiqué de par son activité antérieure d'aviateur. Aussi ce dernier prit-il contact avec le père Stockmans, auquel il passait directement ses rapports. Il fit plusieurs voyages afin de situer des champs d'aviation.'*

Aerden en Ickx konden elk vanuit hun achtergrond en beroepsactiviteit aan een welbepaalde behoefte van het verzet voldoen, respectievelijk door hun (vroegere) contacten met de luchtvaartbranche en de sector van de Duitse propaganda. Onder invloed van de uitdrukkelijke vraag vanuit Parijs en de functionaliteit van het verzet kon de groep rond Stockmans dus vanaf april 1942 nog enigszins numeriek aangroeien.

Tot zover een overzicht van de belangrijkste agenten van het net Stockmans. Uit de socio-professionele analyse komt duidelijk een homogene groep naar voor. Alle rechtstreekse medewerkers van Charles Stockmans zijn te situeren in de hogere, deels Franstalige bourgeoisie; sommigen zoals vader en zoon Stockmans, Thys, Smits en Hannotte in de industriële elite. Op een tweede niveau vinden we vertegenwoordigers van de middenklassen zoals de bedienden van de CMB, de geschoolde arbeiders van ENI en de door Salman aangebrachte politieagenten. Degenen van wie het ideologisch profiel kon achterhaald worden, bleken zonder uitzondering een katholieke achtergrond te hebben. De gemiddelde leeftijd van de 27 weerhouden agenten op het moment van toetreding bedroeg 44 jaar, waaronder zeven 50-plussers. Zowel de hoge leeftijd als het uitgesproken bourgeois-profiel zijn de resultante van een recrutering binnen een beperkte sfeer. De recrutering gebeurde bijna exclusief langs familiale en vooroorlogse zakenrelaties en door het terug opnemen van de spionage-ervaring van 1914-1918. Er is geen enkele agent onder Stockmans terug te vinden die voor de oorlog niet tot zijn privé- of commerciële sfeer had behoord. Slechts van Aerden en Ickx is er geen aantoonbare band. Het is duidelijk dat ze louter tot het net toetraden omdat ze konden voldoen aan een welomschreven behoefte.

De grote rode draad binnen het verzetsnetwerk bleef zeker de Antwerpse industrie, de wereld die voor Stockmans en Thys hun hele leven was geweest en waarbinnen ze het gemakkelijkst de voor inlichtingendiensten primordiale conditie, de vertrouwensband, aantroffen. Die industrie vormde tegelijkertijd ook één van de grootste aandachtspunten van Londen. De mogelijkheden die voor de leden van het net Stockmans uit hun zakenrelaties voortvloeiden, waren dus zowel doel als middel.

Stockmans beschikte over een aanzienlijke som

geld om de onkosten en de agenten te betalen. In januari 1942 kreeg hij 150.000 Franse frank, die hij onder andere besteedde aan de aankoop van fietsen, pedometers en verrekijkers. Verschillende agenten konden rekenen op een onkostenvergoeding van meerdere duizenden Belgische franken, een financiële inkomst waarvan sommigen tijdens hun proces aan hun Duitse ondervragers toegaven dat deze hen welgelegen kwam.

Over de aard, de hoeveelheid en de kwaliteit van de afgeleverde inlichtingenrapporten zijn we niet volledig ingelicht. Enkel via de (gekleurde) naoorlogse getuigenis van Rémy krijgen we een beeld: *'Net, précis, composé d'une cinquantaine de feuillets jaunes dactylographiés, bourrés de renseignements militaires aussi bien présentés que s'il se fût agi d'un rapport d'administrateur.'*

Nog volgens Rémy ontving hij via José Stockmans in Parijs in totaal twee rapporten van elk een vijftigtal bladzijden (andere bronnen hebben het over drie rapporten via deze lijn), gevolgd door een derde (of vierde) rapport dat de Franse agent Jean Pelletier in Antwerpen of Brussel ging afhalen. Alle inlichtingen die de CND uit Frankrijk en België verzamelde, werden gecentraliseerd in Parijs, van waaruit ze via een internationale koerierslijn naar Londen werden overgebracht. In zijn memoires heeft Rémy altijd benadrukt dat Londen de rapporten van zijn Belgische sector als erg waardevol ingeschat heeft, maar zolang de rapporten niet naar boven komen, mag men dit soort uitspraken niet blindelings volgen. Er zijn immers evenveel signalen van een tegengestelde beoordeling, waarvan één uit onverdachte hoek. Een eerste aanwijzing is de uitdrukkelijke vraag van Parijs aan de groep Stockmans in april 1942 om voortaan meer 'systematische' inlichtingen te geven, een bezorgdheid die voortkwam uit het feit dat de Belgische sector tot dan over relatief weinig echte specialisten beschikte. Het Duitse vonnis van augustus 1942 schreef: *'Les nouvelles rassemblées jusqu'alors étant peu systématiques et positives'*. De tweede aanwijzing keert letterlijk terug in het eindrapport van het onderzoek dat de Geheime Feldpolizei (GFP) in Antwerpen als voorbereiding op het proces had gevoerd: *'Afin d'apprécier en résumé l'activité et la personne, il doit être référé au rapport final de la Geheime Feldpolizei selon lequel l'ensemble du bureau de renseignements Stockmans qui n'était qu'en voie de formation, n'a pu faire qu'un travail peu systé-*

matique ou positif et cela faute de collaborateurs adéquats et de directives précises.'

In juni 1942 werd het inlichtingennet Stockmans ontmanteld. Dit was het gevolg van een verklikking door één van zijn agenten die zijn diensten had aangeboden aan de afdeling III F van de *Abwehrstelle*, de Duitse militaire contraspionagedienst, die in Antwerpen over een vrij grote afdeling beschikte. Het ging om A.C. (alias *Caesar*, zijn schuilnaam bij de *Abwehr*), een arbeider van de drukkerij, die kort na zijn toetreding tot het net Stockmans naar de *Abwehr* overliep was en er in maart 1942 zijn baas verklikte. Zijn motief bleek hoofdzakelijk door winstbejag te zijn ingegeven. Tussen het tijdstip van de verklikking en het begin van de aanhoudingen lag er dus nog een periode van drie maanden waarin de *Abwehrstelle* het onderzoek erg grondig voorbereidde. Ze begon met het minutieus verifiëren van de aantijging van *Caesar* door de installatie van een bespiedingspost in een appartement boven de winkel Norma in de Jezusstraat, van waaruit het komen en gaan in en uit Stockmans privé-woning in de Otto Veniusstraat kon nagegaan worden. Enkele dagen later werden nog twee dergelijke posten geïnstalleerd in de nabijgelegen Hoplandstraat, waarvan één boven de burelen van de *GFP*. De observatieposten stonden telefonisch met elkaar in verbinding en alle personen die de woning van Stockmans binnentraden, werden met behulp van een teelens gefotografeerd.

Na enkele weken bleken de inlichtingen van *Caesar* te kloppen, maar het hoofd van de Antwerpse *Abwehr*, Kurt Stubbe (alias *Stahmer*), besliste voorlopig nog niet in te grijpen, omdat hij beducht was voor mogelijke diplomatieke verwickelingen aangezien Stockmans nog steeds de consul-generaal was van een bevriende staat. Pas nadat hij overlegd had met zijn oversten in Brussel en met de *Abwehrstelle* Parijs, waar men op de hoogte bleek te zijn van de verbinding tussen de groep Stockmans en de *CND* in Parijs en waar intussen op 30 april 1942 José Stockmans al was gearresteerd, werd aan de *GFP* opdracht gegeven om in Antwerpen tot aanhoudingen over te gaan. Als eerste werd Charles Stockmans gearresteerd, op 5 juni 1942 op het moment dat hij in Brussel-Noord de trein wou nemen naar Parijs om er zijn zoon te bezoeken. Tijdens de huiszoeking bij hem in de Otto Veniusstraat werd bewijsmateriaal aangetroffen en geld en waardepapieren

meegenomen. Tijdens de daaropvolgende dagen arresteerde de *GFP* zijn voornaamste medewerkers, op het moment dat ze zich onwetend aan zijn woning aanmeldde. Nadat op 6 juni zeven leden en tussen 12 en 20 juni nog eens zes leden werden gearresteerd, was het inlichtingennet Stockmans bijna volledig onthoofd. Acht leden kregen in november 1942 de kogel en vier leden werden naar een concentratiekamp in Duitsland gedeporteerd. Slechts twee van hen, Schöller en J. Stockmans, overleefden de oorlog.

Toen ook de Franse agent Jean Pelletier op 10 juni 1942 in Frankrijk werd opgepakt, nadat hij tevergeefs had geprobeerd om de contacten met de Belgische sector te herstellen, was de band tussen het hoofdkwartier van de *CND* en de groep Stockmans definitief verbroken. Enkele overblijvende leden in Antwerpen hernamen na enkele maanden hun activiteiten in andere inlichtingennetten, zoals Thys en Smits van *ENI*, die overstapten naar Mill en Zig.

De tol was bijzonder hoog. Het netwerk had nog geen zes maanden de geallieerden kunnen dienen. Van de executie van de acht agenten op de d'Herbouvillekaai te Antwerpen op 20 en 21 november 1942 bleef de Antwerpse bevolking niet onwetend. Enkel de begraafplaats, een bos in Leopoldsborg, werd pas na de oorlog door de familie ontdekt, vermoedelijk om te vermijden dat de rustplaats nog tijdens de bezetting zou kunnen uitgroeien tot een martelaarsoord. Na de oorlog verdween de herinnering aan de activiteiten van het net en haar medewerkers uit het collectief geheugen. ■

Archiefbronnen

- Algemeen Rijksarchief, Archives Services patriotiques (4/12): service Alphonse
- Archief Buitenlandse Zaken, Diplomatiek archief
- Auditoraat-generaal bij het militair gerecht, straf-dossiers A.C. en J.V. en onderzoeksdossier ENI
- Studiecentrum Oorlog en Hedendaagse Maatschappij, Archief Staatsveiligheid: erkenningsdossiers inlichtings- en actiediensten (AA1333)

Literatuur

- F. Balace, 'La droite Belge et l'aide à Franco', in: *Belgisch Tijdschrift voor Nieuwste Geschiedenis/Revue Belge d'Histoire Contemporaine*, 1987, nr. 3-4, 505-689.

-T. Benijts en G. De Vylder, *Drukwerk in Antwerpen. Drukkerij Stockmans 1875-2000*, Antwerpen, 2003.

-G. Devos en G. Elewaut, *CMB 100, een eeuw maritiem ondernemerschap, 1895-1995*, Tielt, 1995.

-G. Piketty, 'Renault, Gilbert', in: F. Marcot (dir.), *Dictionnaire historique de résistance. Résistance intérieure et France Libre*, Paris, 2006, p. 512-513.

-Rémy, 'Adieu à un camerade', in: *La Métropole*, 29/4/1957.

-Rémy, *Mémoires d'un agent secret de la France Libre juin 1940-juin 1942*, Paris, 1946.

-Rémy, 'Une fraternité d'armes Franco-Belge dans la résistance', in: *Nation Belge*, 14/4/1947.



Foto: Jan Huysmans